

Рахимов Зокир Тоштемирович,
Қарши муҳандислик – иқтисодиёт институти
“Ижтимоий фанлар” кафедраси профессори

МАСОФАВИЙ ТАЪЛИМ ТАЛАБАЛАР ЎҚУВ-БИЛИШ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ЗАРУР ОМИЛИ СИФАТИДА

УДК: 377: 077 (07)

РАХИМОВ З.Т. МАСОФАВИЙ ТАЪЛИМ ТАЛАБАЛАР ЎҚУВ-БИЛИШ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ЗАРУР ОМИЛИ СИФАТИДА

Мақолада талабалар ўқув-билиш компетентлигини ривожлантиришда масофавий таълимни қўллаш бўйича илмий манбалар таҳлили, компетентлик сифатлари, ўқув-билиш компетентлиги, масофавий таълим тушунчалари моҳияти, масофавий таълим моделлари, тамойиллари, масофавий таълимни амалга ошириш босқичлари, масофавий таълимга қўйиладиган талаблар мазмуни таҳлил қилинган

Таянч сўз ва тушунчалар: компетентлик, ўқув-билиш компетентлиги, таълим жараёни, технология, масофавий таълим, таълим технологиялари, инновацион ёндашув.

РАХИМОВ З.Т. ДИСТАНЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ КАК НЕОБХОДИМЫЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ

В статье приведен анализ научных источников применения дистанционного образования в развитии учебно-познавательной компетентности студентов, проанализированы качества компетентности, учебно-познавательная компетентность, сущность концепций дистанционного образования, модели, принципы дистанционного образования, этапы реализации дистанционного образования, содержание требований к дистанционному образованию.

Ключевые слова и понятия: компетентность, учебно-познавательная компетентность, образовательный процесс, технология, дистанционное обучение, образовательные технологии, инновационный подход.

RAKHIMOV Z.T. DISTANCE LEARNING AS A NECESSARY FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' EDUCATIONAL AND COGNITIVE COMPETENCE

In the article is presented of scientific sources analyzis for distance education implementation in the development of educational and cognitive competence of students, analyzes of competence, educational and cognitive competence' quality, the essence of the distance education' concepts, models, principles of distance education, stages of distance education implementation, the content of requirements for distance education distance implementation.

Key words and concepts: competence, educational and cognitive competence, educational process, technology, distance learning, educational technologies, innovative approach.

Кириш. Мамлакатимизда таълим тизимида янгиликларни тезкор кириб келиши замонавий шароитда глобал ахборотлашувнинг қарор топиши ҳар бир таълим олувчилик катта ҳажмдаги ахборотларга эга бўлишга чорламоқда. Бугунги кун ёшлинига уларнинг шахс сифатида камол топиши, интеллектуал жиҳатдан ривожланиши, мавжуд қобилиятларини оширишлари, ўз устида изчил ишлашлари, касбий камолотга етишларига ҳамда назарий жиҳатдан бунёдкорлик, яратувчанлик, инсонпарварлик ғояларига интилишларида худди шу каби ахборотлар мавжуд шароитда талабаларда таълим олиш, мутахассис сифатида камол топишга нисбатан қизиқишнинг ошишига замин яратади. Сўнгги бир аср давомида босқичма-босқич, бироқ, изчил ривожланиб келаётган таълим технологиялари бевосита ишлаб чиқариш жараёнини қўллаб-қувватлаш, уни таълим сифатини яхшилаш, самарадорлигини ошириш, юқори интеллектга эга, руҳий жиҳатдан барқарор, рақобатга бардошли мутахассислар билан таъминлаш мақсадларига хизмат қилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8-октябрдаги "Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида"ги ПФ-5847-сонли Фармонидаги сурилган Ўзбекистон Республикасида олий таълимни тизимли ислоҳ қилишнинг устувор йўналишларини белгилаш, замонавий билим ва юксак маънавий-ахлоқий фазилатларга эга, мустақил фикрлайдиган юқори малакали кадрлар тайёрлаш жараёнини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш, олий таълимни модернизация қилиш, илфор таълим технологияларига асосланган ҳолда ижтимоий соҳа ва иқтисодиёт тармоқларини ривожлантириш масалалари халқнинг бой маънавий салоҳияти ва умуминсоний қадриятларига ҳамда ҳозирги замон маданияти, маърифати, илми, техникаси ва технологиясининг сўнгги ютуқларига асослан-

ган мукаммал таълим тизимини барпо этишда долзарб аҳамиятга эга саналади.

Мавзунинг долзарблиги. Таълим жараёнига инновацион ёндашув ва масофавий таълим технологияларни татбиқ этиш учун талабалар ва педагоглар нафақат ахборот технологияларидан фойдаланиш малақасига, балки, ахборот йиғиш, умумлаштириш, қайта ишлаш ва узатиш маҳоратига эгалигини намоён эта олиши, ўзида инновацион ёндашув асосида ўқитиш малақасини ривожлантира олиши зарур. Бу жараёнда таълим ва ахборот коммуникацион технологияларининг алоҳида ўрни бўлиб, у таълим тизимини сифат жиҳатдан янги босқичга кўтаришда етакчи восита ҳисобланади, ҳамда давлат ва жамият, меҳнат бозори эҳтиёжларига энг адекват (мос) тарзда жавоб беради. Таълим жараёнда талабаларнинг ўқув-билиш компетентлигини ривожлантириш жараёни, шунингдек, талабаларни касбий тайёргарлигини шакллантиришга қўйилаётган талаблар бу борада қўйидаги зиддиятларнинг мавжудлигини кўрсатади:

- талабалар ўқув-билиш компетентлигини ривожлантириш, фаол таълим олиш шакл ва имкониятларига эга бўлиш эҳтиёжи ва ижтимоий заруриятнинг тўла қондирилмаётганлиги, шунингдек, таълим жараёнини олий таълимнинг кредитмодуль тизими талаблари асосида ташкил қилиш учун педагог кадрларнинг ҳам ўқувтарбиявий ишларни ташкиллаштириш бўйича етарли даражада касбий-педагогик тайёргарликка эга эмасликлари;

- ўқув-билиш компетентлигини ривожлантиришда талабалар томонидан масофавий таълим технологиялари ва интерфаол таълим методларининг самарали имкониятларидан тўлалигича фойдаланиш ва замонавий воситаларини мустақил танлашлари учун зарур шарт-шароитларнинг яратилмаганлиги.

Олий таълим тизимида талабалар ўқув-билиш компетентлигини ривожлантиришнинг педагогик шарт-шароитлари, механизми, методлари ва технологияларининг ишланмаганлиги, талаба касбий шаклланиш жараённинг субъекти сифатида иштирок этишининг таъминланмаганлиги орасида номутаносиблик мавжуд. Бу каби номутаносибликнинг асосий манбаи ва сабаби касбий-педагогик

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги "Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида"ги ПФ-5847-сонли Фармони. - Конун хужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.10.2019 й., 06/19/5847/3887-сон; 30.04.2020 й., 06/20/5987/0521-сон.

тайёргарликни, олий таълимнинг кредит-модуль тизими шароитида талабалар ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришни таъминловчи мавжуд тизимнинг мукаммал эмаслигидир Ана шу номутаносибликларнинг ечимини топиш бугунги кун таълим жараёни муаммосини ташкил этади ва мазкур мавзунинг долзарбилигини белгилайди.

Илмий муаммони қўйилиши. Республикализнинг миллий таълим тизими моҳиятига кўра таълим мазмунининг минимал талаблари билим, қўникма ва малакага асосланади. Агарда «компетентлик» тушунчасининг таҳлилига назар ташласак, мазкур тушунчанинг тасодифан юзага келмаганлигини англаш мумкин.

Таниқли олим Н.А.Муслимовнинг¹ таъкидлашича "компетентлик" талаба томонидан алоҳида билим ва малакаларни эгалланишини эмас, балки ҳар бир мустақил йўналиш бўйича интегратив билимлар ва ҳаракатларнинг ўзлаштирилишини назарда тутади. Битирувчиларнинг касбий тайёргарлиги даражасига қўйилувчи талаблар нуқтаи назаридан компетентлик талабаларнинг муайян вазиятларда билим, малака ва фаолият усуллари тўпламини мақсадга мувофиқ қўллаш қобилиятини англатади.

Ана шундан келиб чиқиб, "ўқув-билиш компетентлиги - таълимни модернизациялаш шароитида талабалар фаолиятини фаолаштириш билим олиш, қўникма ва малакаларни шакллантириш, уларнинг билиш фаолияти ва мустақиллигини бўлажак мутахассис учун зарур бўлган сифатларини эгаллаш мотивациясини мустаҳкамлашга қаратилган фаолиятидир"² деб таъриф беради педагог олим А.В.Хоторской.

Таълим жараёнида талабалар ўқув билиш компетентлигини ривожлантиришда масофа-вий таълимнинг ўрни бекиёс ҳисобланади. Масофа-вий таълим жараёни мустақил ўқиши бўлиб, талабанинг мустақил фикрлаш, хулоса ва башорат қилиш қобилияtlарини ривож-

лантиради. Масофа-вий таълим тушунчаси турлича талқин этилади ва таърифланади.

А.А.Абдуқодировнинг таърифлашича: масофа-вий таълим – узлуксиз таълим шаклларидан бири бўлиб, инсоннинг таълим ва ахборот олиш ҳуқуқини таъминлашга қаратилган ахборот-таълим мухити маълумотлари, ахборот ресурслари, ўзаро мулоқот баёнлари, фойдаланувчиларнинг таълим олишга бўлган эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилган ташкилий-услубий таъминот мажмуидан иборат³.

Скот Робертнинг фикрича, масофа-вий таълим – ўқитишининг ўзига хос, мукаммалашган шакли бўлиб, у ўзида янги ахборот технологиялар ва мультимедиа тизимига асосланилган таълим бўлиб, телекоммуникациялар ва электрон нашрларнинг замонавий воситалари анъанавий ўқитиши шакллари камчиликларини бартараф этиш имконини беради ва бунда уларнинг барча афзалликларини ўзида сақлаб қолади⁴.

Асосий натижалар. Таълим тизимини модернизациялаш, таълим тизимида юзага келадиган ўзгаришлар таълим муассасаси ходимларининг касбий компетентлигини ривожлантириш учун зарурият туғдиради. Ҳозирги вақтда олий таълимнинг давлат таълим стандартлари жорий этилиб, талабаларни касбий тайёрлаш сифатини оширишга қаратилган таълим мазмуни ва технологиясида инновациялар кенг жорий этилмоқда.

Инглизча "competence" тушунчаси луғавий жиҳатдан бевосита "қобилият" маъносини ифодалайди. Мазмунан эса "фаолиятда назарий билимлардан самарали фойдаланиш, юқори даражадаги касбий малака, маҳорат ва иқтидорни намоён эта олиш" маъносини англашади.

Компетентлик - бу талабанинг шахсий ва ижтимоий аҳамиятга эга касбий фаолиятни амалга оширилиши учун зарур бўлган билим, қўникма ва малакаларнинг эгалланиши ҳамда уларни касбий фаолиятда қўллай олиши билан ифодаланади.

¹ Муслимов Н.А. ва бошқалар. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси. —Т.: «Фан ва технология», 2013, 9-бет.

² Хоторской, А.В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций [Электронный ресурс] /А.В. Хоторской // Интернет-журнал «Эйдос» URL: eidos/journal (Дата обращения 13.05.2013).

³ Абдуқодиров А.А. Масофа-и ўқитиши моделлари ва уларнинг синфлари. // Ж. Физика, математика ва информатика, – 2004. -№ 5. -Б. 50-56

⁴ Scott A. Robert "The meaning of liberal education." On The Horizon 22 (2014): 23-34.

Компетенция - бу таълим орқали олинган билимларга, тажрибага, қадриятларга, ниятларга асосланган умумий қобилиятдир. Компетентлик - бу олим ёки ўқимишили одам бўлиш тушунчасини англатмайди. Компетенция ва кўникма ўртасидаги фарқни ажратиш керак. Кўникма - бу муайян вазиятда ҳаракат, компетенция - хатти-ҳаракатлар, кўникмаларнинг кузатувларидан ўрганилиши мумкин бўлган характеристик хусусиятдир. Шундай қилиб, кўникмалар амалда компетенция сифатида намоён бўлади. Компетенция - бу нарса маҳорат, ҳаракатни кучайтирадиган сифат бўлиб, онгли фаолият натижасида шаклланади¹.

Бу талабанинг мустақил билиш фаолияти соҳасидаги, шу жумладан, ҳақиқий таниқли нарсалар билан ўзаро боғлиқ бўлган мантиқий, методик, умумўқув фаолияти элементларининг бир қатор компетенциялари мажмуи саналади. Бунга ўқув-билиш фаолиятида мақсадларни аниқлаш, режалаштириш, таҳлил қилиш, акс эттириш, ўзини ўзи баҳолашни ўз ичига олади. Ушбу компетенциялар доирасида тегишли функционал саводхонлик талаблари аниқланади: далилларни гумонлардан фарқлаш, ўлчаш кўникмаларига эга бўлиш, эҳтимоллик, статистик ва бошқа идрок усусларидан фойдаланиш.

Компетентликнинг таркибий қисмлари сифатида қўйидагиларни эътироф этиш мумкин:

Биринчидан, билим, нафақат маълумот, балки тез ўзгариб турадиган, динамик, ўзгарувчан, ўзингизнинг тажрибангизга айлантирадиган, топиб олишингиз керак бўлган ахборот.

Иккинчидан, маълум бир вазиятда ушбу билимлардан фойдаланиш кўникмаси; ушбу билимларни қандай қилиб олишни тушуниш.

Учинчидан, адекват (тегишли) баҳолаш - ўzlари, дунёси, уларнинг дунёдаги ўрни, уларнинг ўзига хос билимлари, ўз фаолиятлари учун зарурияти ёки фойдасизлиги, шунингдек, уларни олиш ёки улардан фойдаланиш усули.

¹ Rakhimov Z.T. Development of professional competence of educator. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 7 No. 10, 2019. P. 99-106.

Ўқув-билиш компетенциялари юқори малакали мутахассисларни шакллантиришда муҳим роль ўйнайди, чунки улар зарурат туғилса, мутахассислиги ва касбий фаолияти доирасини ўзгартириши мумкин бўлган таълим муассасалари битирувчиларининг касбий ҳаракатини таъминлайди. Шундай қилиб, ўқув-билиш компетенциялари – ижтимоий рақобатбардошлир омилидир. Ўқув-билиш фаолият турларини шакллантириш ва ривожлантириш ташқи бошқарувдан ўз-ўзини бошқариш ва ўз-ўзини ташкил қилишга ўтиш босқичида содир бўлади. Ўқув жараёнида талабаларнинг мустақил ижодий фаолият билан шуғулланиш қобилияти ортади ва ўқитувчининг билимларни узатиш эҳтиёжи кескин камаяди.

Ушбу муаммони ҳал этишнинг истиқболли усусларидан бири ижодий қобилиятларни ривожлантиришга, ижодий қобилията ва ижодий-билиш фаоллигига йўналтирилган масофавий ўқитиш ҳисобланади.

Талабалар ўқув-билиш компетентличини ривожлантиришда масофавий таълим самарадор ва тобора оммавийлашиб бораётган таълим шакли саналади. Замонавий шароитда ахборот-коммуникацион технологияларнинг тезкор ривожланиши таълим жараёнида уларнинг имкониятларидан фойдаланиш учун қулай шароитни вужудга келтирди. Айни вақтда етакчи хорижий мамлакатлар масофадан ўқитиш борасида бой тажриба тўпланган.

Масофавий таълим – муайян нуқтадан ахборот-коммуникация воситалари ёрдамида таълим хизматларини кўрсатиш, таълимий маҳсулотларни тарқатиши ва етказиб беришдан анъанавий ҳамда инновацион шакл, метод, воситаларга асосланган ҳолда таълим ресурсларидан фойдаланишга йўналтирилган таълим шаклидир.

Масофавий таълим технологияси таълим оловчилар ва ўқитувчиларнинг бир-бирлари ҳамда ўқитиш воситалари билан ўзаро таъсирининг мақсадга йўналтирилган интерфаол жараёнидан иборат бўлиб, бунда таълим жараёни уларнинг географик фазовий жойлашишига боғлиқ бўлмайди. Таълим жараёни кичик тизимлардан иборат, яъни ўқитиш мақсади, мазмуни, методлари, воситалари, ташкилий шакллари, назорат, ўқув-моддий, ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ / СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ 2021, 9 (106)

молиявий-иқтисодий, меъёрий-ҳуқуқий ва маркетинг каби элементларни қамраб олган ўзига хос педагогик тизимда кечади.

Масофавий таълим тизимида продуктив, репродуктив, муаммоли баён, эвристик ва илмий изланиш (тадқиқот) методлари қўлланилади. Мазкур тизимда ўқитиш воситалари сифатида қўйидагилардан фойдаланилади¹:

- китоблар (босма ва электрон шаклда);
- дидактик материаллар;
- компьютер ўқув тизимлари (оддий ва мультимедиа шаклида);
- аудио ўқув ахборотлари;
- видео ўқув ахборотлари;
- виртуал стендлар;
- тренажёрлар;
- маълумотлар базаси;
- техник воситалар – радио, телевидение, магнитофон, видеомагнитофон, кино-проектор, диапроектор, видеопроектор, кодоскоп, компьютер, интернет тармоғи ва бошқалар.

Талабанинг ўрнига бошқа талаба қатнашиши, унинг ўрнига синов топшириқларини топширишнинг олдини олиш мақсадида масофавий таълим тизимида назорат видеоконференцияларни ташкил этилишига асос бўлади.

Масофавий таълим тизимига кўра машғулотлар маъруза, семинар, лаборатория машғулоти, курс иши, синов, имтиҳон, маслаҳат, мустақил иш каби шаклларда йўлга қўйилади.

Аввалдан ёзиб олинган видеомаърузалар таълим оловчиларга маърузаларни тинглаш ва кўриш учун шароит яратса, факсимал алоқа, хабар, топшириқларни тармоқ орқали тезкор алманиши талabalарга ўзаро тескари алоқа орқали ўқитиш имконини беради. Замонавий шароитда телекоммуникация воситалари – босма матнлар, аудио ва видеоёзувлар ўрни электрон ўқув-ахборот ресурслари, дастурлари билан тўлдирилмоқда.

Масофадан ўқитишнинг ташкилий-методик модели сифатида қўйидагилар тавсифланади:

- экстернат асосида ўқитиш;

- бир университет негизида ўқитиш;
- бир неча таълим муассасасининг ҳамкорлиги;
- маҳсус масофавий ўқитиш мақсадида ташкил этилган автоном таълим муассасалари;
- автоном ўқитиш тизимлари;
- мультимедиа дастури асосида норасий интеграллашган масофали ўқитиш;
- ягоналик модели ва бошқалар.

Масофавий таълим моделлари. Ҳозирда ривожланган хорижий мамлакатларда масофавий таълимнинг қўйидаги моделлари амал қилмоқда:

1. *Бирламчи модель* (у фақат масофавий таълимни ташкил этишга хизмат қиласди; унга кўра таълимнинг кундузги шакли зарур бўлмайди; таълим барча ҳолатларда масофадан ташкил этилади; ўқитувчи ва таълим оловчилар ўқув фаолиятининг шакл, метод ва воситаларини эркинлик танлаш ҳуқуқига эга; вақт ва ўқув жадвалларига қатъий чегаралар қўйилмайди; ҳудудий марказлар ташкил этилган бўлиб, уларда таълим оловчилар ўқитувчилардан маслаҳат олиш, якуний имтиҳонларни топшириш имкониятига эга бўлади; Буюк Британиянинг Очиқ университети (United Kingdom Open University) ана шу модел асосида фаолият кўрсатади).

2. *Иккиласми модель* (унга кўра таълим қисман ОТМда, қисман масофали дастур асосида ташкил этилади; ҳар икки ҳолатда ҳам дарс жадваллари, ўқитиш дастурлари, имтиҳонлар ва баҳолаш мезонлари бир хил бўлиб, эътибор амалий тажрибага, педагогика инновацияларни тадқиқ этишга қаратилади; Австралиядаги Янги Англия университети (University of New England) шу модел асосида ишлайди).

3. *Аралаш модель* (масофавий таълимнинг турли шакллари, бир неча шаклларнинг интеграциясига асосланган модел; таълим оловчилар масофавий таълим курслари ва университет дастурларини ўзаро параллел равишда ўзлаштиради; анъанавий курслар доирасида виртуал семинар, тақдимот ва видео-маърузага асосланган машғулотлар ташкил этилади; бу каби интеграллашган курслар Янги Зеландиянинг Массей университети (Massey University, New Zealand)да ташкил этилади).

¹ Муслимов Н.А., Рахимов З.Т., Ҳамидов Ж.А. Касб таълими методикаси. Дарслик. – Тошкент: “Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уиि”, 2020. 282 б.

4. Консорциум (лот. "consortium" – "шериклик", "биргаликда иштирок этиш"; масофавий таълимни ташкил этувчи икки университетдан иборат бирлашма; университетлар ўқув материалларини ўзаро алмаштиради ёки муайян вазифаларни ўзаро бўлишиб олган ҳолда бажаради; масалан: бир университет масофавий таълим учун ўқув материалларини тайёрласа, иккинчиси виртуал ўқув гурухларини ўқитувчилар билан таъминлайди ёки масофавий таълим дастурларининг аккредитациясими таъминлайди; бундай ҳолатда университет, унинг марказлари, факультетлари, нодавлат ташкилотлари, давлат муассасалари университетлар билан ҳамкорликка эришишлари мумкин; Канададаги Очиқ ўқув Агентлиги (Open Learning Agency, Canada) ушбу модел асосида иш кўради).

5. Франчайзинг (ингл. "franchise" – "лицензия", "ҳуқук"; ўзаро ҳамкор университетларнинг бир-бирларига ўзлари томонидан ташкил этиладиган масофавий таълим курсларини ташкил этиш ҳуқуқининг бериши; ушбу модел асосида таълим оловчилар гарчи муайян университетда таҳсил олсаларда, консорциумга аъзо етакчи олий таълим муассасасининг талабаси оладиган ҳажмда сифатли таълим хизматларидан фойдаланиш ҳуқуқига, қолаверса, улар каби дипломга эга бўлади; Буюк Британиянинг Очиқ университети қошидаги Бизнес Мактаби (Open University Business School, Great Britain) билан ўзаро ҳамкорликка эришган Шарқий Европадаги қатор университетлар ана шу моделга асосланиб фаолиятни ташкил этади).

6. Валидация (ингл. "validation" – "қондириш"; таълим маҳсулоти, таълим хизматлари ёки таълим тизими истеъмолчилари эҳтиёжларининг қондирилиши; масофали таълимнинг кенг тарқалган бу моделига кўра ўзаро ҳамкор таълим муассасалари тенглик тамоилига мувофиқ масофавий таълимни барча даражада биргаликда ташкил этиш хусусида келишиб олади; уларнинг бири диплом валидацияси, иккинчиси ўқув курслари, дастурларини аккредитация қиласи, учинчиси намунадаги диплом ҳамда сертификатларни бериш учун масъул бўлади, илмий даражалар беради ва ҳ.к.).

7. Узоқлаштирилган аудиториялар (унга кўра замонавий ахборот технологиялари

ва инновацион характердаги таълим восита-лари кенг қўлланилади; бир олий ўқув юртида ташкил этилаётган ўқув курслари, маъруза ва семинарлар ундан узоқ масофада жойлашган таълим муассасаларининг ўқув аудиторияларга телекоммуникация воситалари орқали синхрон телекўрсатув, видеоанжуман ва радиоэшиттириш кўринишида узатилади; ўқитувчи бир вақтнинг ўзида талабаларнинг катта аудиторияси билан ишлайди; АҚШнинг Висконсия университети (Wisconsin University, USA), Хитойнинг марказий радио ва телевидение университети (China Central Radio and TV University)да масофавий таълимнинг ушбу моделидан фойдаланилади.

8. Лойиҳалар (у давлат таълим ёки илмий-тадқиқот дастурлари доирасида кенг қамровлик лойиҳани амалга ошириш учун мўлжалланади; асосий эътибор ўқув материалларини тайёрловчи етакчи мутахассислар, ходимлар, масофавий таълим курсларини ташкил этадиган ўқитувчи ва олимлардан иборат илмий-методик марказни шакллантиришга қаратилади; марказ томонидан тайёрланган масофавий таълим курслари муайян давлат ҳудудида катта аудиторияга узатилади; лойиҳа доирасида режалаштирилган ишлар бажарилгач (тутатилгач) якунланади; Африка ва Лотин Америкасининг ривожланётган давлатларида турли ҳалқаро ташкилотлар томонидан қишлоқ ҳўжалиги, агротехника, экология бўйича ташкил этиладиган ана шу моделга мисол бўла олади).

Масофавий таълим тамоилилари. Масофавий таълим ҳам барча таълим турлари касби муайян тамоилилар асосида ташкил этилади. Улар¹:

1. *Интерфаоллик тамоили* (у талаба ва ўқитувчи ўртасидаги алоқани таъминлаб қолмай, балки талабалар ўртасида ўзаро алоқани юзага келтиради).

2. *Бошлиғич билимларга эгалик тамоили* (масофавий ўқитиш тизимида тингловчиларнинг олдиндан тайёргарлик кўришлари, техник воситалари – компютер, модел, электрон доска ва б. билан таъминланиши, Интернет алоқа тизимида уланиши, тизимда сама-

¹ Муслимов Н.А., Рахимов З.Т., Хўжаев А.А., Қодиров Ҳ.Ш. Таълим технологиялари. Дарслик. – Тошкент: "Ворис" нашриёти, 2019. 568 б.

рали ишлай олиш малакаларига эга бўлишлар муҳим).

3. *Индивидуаллик тамойили* (бу тамойил реал ўқув жараёнида кириш ва оралиқ назоратлари ўтказилишини, уларнинг натижаларини таҳлили асосида индивидуал ўқув режалари тузилишини ифодалайди).

4. *Идентификациялаш тамойил* (у масофавий ўқитиш тизимида мустақил таълим натижаларини назорат қилиш шакли бўлиб, талабаларнинг БКМ даражасини ўрганишда бевосита мулоқот видеоконференцияларидан фойдаланиш, шу мақсадда самарали техник воситаларни қўллашни назарда тутади).

5. *Таълимнинг аниқ вақтга асосланниши тамойили* (унга кўра ўқув жадвали қатъий режалаштирилди ва режалаштирилган жадвалга қатъий риоя қилиниши назоратга олинади).

6. *Таълимнинг ошкоралиги ва ўзгарувчанлигини таъминлаш тамойили* (масофавий таълимнинг ёш, маълумоти жиҳатидан турлича бўлган талабалар учун қулайлигини, ўқитишининг очиқ режалаштирилишини; таълим вақти, суръати ва жойини эркин танлаш имконияти мавжудлигини; ўқув машғулотларида ихтиёрий қатнаша олишини, изчиллик, тизимлилик, узвийлик нұқтаи назаридан ўқув материалларининг мунтазам ўзариб боришини таъминлаш имкониятига эгалиги тавсифлайди).

7. *Замонавий ахборот технологияларини қўллашнинг педагогик мақсадга эгалиги тамойили* (унга кўра масофавий таълим тизимини лойиҳалаштириш, яратиш ва ташкил этишда мавжуд техник воситаларини мақсадга мувофиқ қўлланилиши таҳлил қилиб борилиши ҳамда уларни қўллашда йўл қўйилиши эҳтимоли бўлган хатоларнинг олди олиниши лозим).

Масофавий таълимни амалга ошириш босқичлари. Таълим муассасаларида масофавий таълимнинг ташкил этилиши муайян жараён сифатида кечади. Табиийки, ҳар бир жараён маълум босқичларда амалга оширилади. Масофавий таълимни ташкил этиш босқичлар қўйиагилардир:

1. *Таҳлил босқичи* (унда ўқув муассасининг масофавий таълимни ташкил этишга бўлган эҳтиёжи, таълим олувчиларнинг сони, таълим шакли, метод ва восита-

лари, лойиҳани амалга ошириш учун зарур бўйган техник, дастурий ва инсон ресурслари, лойиҳани иқтисодий асослари таҳлил қилинади).

2. *Лойиҳалаштириш босқичи* (унда таҳлиллар натижасида амалга ошириладиган ишлар қўлами ва техник топшириқлар лойиҳалаштирилади).

3. *Жорий қилиш босқичи* (ушбу босқичда масофавий таълим жараёнини бошқарувчи дастурий мажмуя тегишли серверда ўрнатилади, тизимга мувофиқ домен танланади; масофавий таълим жараёнини бошқарувчи дастурий мажмуудан фойдаланиш ва унга техник хизмат кўрсатишни таъминловчи ходимларга иш ўргатиш бўйича ўқув машғулотлари ташкил этилади).

4. *Ўқув контентларини яратиш босқичи* (унда соҳа мутахассислари билан ҳамкорликда масофавий таълимнинг асосий элементларидан бири – ўқув контентлари яратилиб, улар экспертлар томонидан экспертизадан ўтказилади).

5. *Ишга тушириш босқичи* (унда масофавий таълим жараёни ишга туширилади; ўқув жараёни доимий назоратга олинади; тизим хавфсизлиги мониторинг қилиб борилади).

6. *Ривожлантириш босқичи* (унда юқорида келтирилган босқичларда мавжуд бўлган камчиликлар тўғриланади, янги ўқув курслар яратиласди, техник имкониятлар кенгайтирилади, тизимнинг ривожланишига тегишли бўлган ишлар қўлами бажарилади).

Масофавий таълим технологиялари таълимнинг белгиланган мазмун асосида амалга оширилишини таъминлашга йўналтирилган шакл, метод ва воситалар мажмуасидир.

Ушбу технологиялар таълим ахборотларини тақдим этиш, таълим ахборотларини узатиш ҳамда таълим ахборотларини сақлаш ва қайта ишлаш технологияларини ўз ичига олади. Масофавий таълим технологиялари орасида электрон ахборот-таълим ресурслари муҳим ўрин тутади. Улар:

- фаннинг ишчи ўқув дастури;
- ўқув ва ишчи йўриқномалар;
- электрон дарслик ва ўқув қўлланма;
- электрон ўқув-услубий ва ахборот мажмуя;
- электрон маъруза матнлари;
- электрон методик қўлланма;

- машқлар тўпламлари;
- масалалар тўпламлари;
- амалий машғулотлар топшириқлар тўплами;
- методик кўрсатмалар;
- альбомлар, атласлар;
- хрестоматиялар;
- рақамли видео лавҳалар;
- имитацион тренажёрлар;
- виртуал стендлар;
- электрон луғат ва маълумотномалар;
- аудио ва видео материаллар;
- визуал анимациялар;
- лойиҳа ишлари (намуналар);
- тақдимотлар; мультимедиа маҳсулотлари;
- очиқ on-line курслари;
- педагогик амалиётни ташкил этишга доир ҳужжатлар тўплами ("педагогик амалиётни ташкил этиш ва ўтказиш тўғрисида"ги низом, педагогик амалиёт топшириқлари, тингловчиларнинг амалиётдаги фаолиятини баҳоловчи мезонлар ва кўрсаткичлар);
- назорат-синов ишлари (тест саволлари тўплами, амалий топшириқлар, лаборатория ишлари вазифалари, ижодий лойиҳалар);
- фан бўйича қўшимча адабиётлар рўйхати;
- фанни мустақил ўзлаштириш учун маҳсус сайтлар рўйхати кабилар ҳисобланади.

Масофавий таълимга қўйиладиган талаблар. Шу билан бирга масофавий таълим технологиялари қўйидаги қўшимча талабларга жавоб бера олиши зарур:

1. *Адаптация* (таълим олувчининг ўз шахси, тураг-жой шароити, молиявий аҳволи, психологик ва физиологик хусусиятларига кўра таълим жараёнига мослаша олиши зарурлигини ифодалайди).

2. *Иқтисодий мувофиқлик* (бу талаб таълим тизимини молиялаштиришда маблағлар миқдорининг чекланганлигини билдиради).

3. *Ўзгарувчанлик* (у таълим сифати ва мазмунини тезкор, изчил, узлуксиз янгила бориш, ўқув манбалари ва материалларини модернизациялаш зарурлигини англа тади).

4. *Назорат* (ўқитишинг барча босқичларида таълим натижаларини сифатли назорат қилиш, тингловчи шахсини аниқлаш муҳимлигини ифодалайди).

Ахборот технологияларини таълим жараёнига татбиқ этишда бу тизимда фаолият олиб борувчи ўқитувчилар малакасини оширишга юқори талаблар қўйилади. Ўқитувчи малака ошириш тизимида келишлари билан таълим бериш субъектидан таълим олиш обьектига айланади ва ўқув жараёнидаги ўзаро муносабатлар характеристи ўзгаради.

Хулоса. Масофавий таълим тизимини яратиш ва йўлга қўйиш орқали таълим жараёнида ўз-ўзини ўқитиши орқали ахборотни узатиши янги билимнинг юзага келиш жараёнига айланишига олиб келади.

Техник, технологик, информацион, норматив, ташкилий ва масофавий таълим жараёнининг бошқа ташкил этиувчилари ўзаро мувофиқ равишда ривожланганда гина масофавий таълим соҳасида ахборот технологиялари ва телекоммуникация воситаларини қўллашдан максимал самара олиши мумкин.

Масофавий таълимда билим беришнинг янги технологиялари пайдо бўлиб бориши билан таълим тизимида қўлланила бориб, унинг турли қўринишлари тараққий этиб бормоқда.

Ҳозирга келиб, масофавий таълим технологияларининг турли авлодлари ва мультимедиани ўз ичига олган тўлиқ мультимедиалаштирилган материалларга асосланган модель қўринишни олди. Буларнинг барчаси технологиялар бир-бирининг ўрнини эгаллаши эмас, балки бир-бирларини тўлдиришлари натижасидир.

Таклифлар. Масофали таълимни ташкил этиш жараёнида қўйидагиларга алоҳида аҳамият берилиши аҳамиятлидир:

- таълим жараёнида муайян фанлар, шунингдек, масофали таълимнинг мақсадга мувофиқ моделини танлаш:

- масофавий таълимни ташкил этиш учун ўқув материаллари тўпламини тайёрлаш;

- масофавий таълимни ташкил этишни моддий-техник жиҳатдан таъминлаш;

- таълим олувчининг асосан мустақил равишида, компьютер технологияларидан фойдаланган ҳолда ўз устида астойдил ишлashingнинг назарда тутилиши.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги "Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида"ги ПФ-5847-сонли Фармони. - Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.10.2019 й., 06/19/5847/3887-сон; 30.04.2020 й., 06/20/5987/0521-сон.
2. Абдуқодиров А.А. Масофали ўқитиш моделлари ва уларнинг синфлари. // Журнал «Физика, математика ва информатика», 2004. - № 5. - Б. 50-56
3. Муслимов Н.А. ва бошқалар. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси. — Т.: «Фан ва технология», 2013, 9-бет.
4. Муслимов Н.А., Рахимов З.Т., Ҳамидов Ж.А. Касб таълими методикаси. Дарслик. – Тошкент: "Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи", 2020. 282 б.
5. Муслимов Н.А., Рахимов З.Т., Ҳўжаев А.А., Қодиров Ҳ.Ш. Таълим технологиялари. Дарслик. – Тошкент: "Ворис" нашриёти – 2019. 568 б.
6. Рахимов З.Т. Таълимнинг мобиллашуви шароитида масофавий ўқитиш технологиясининг узлуксиз ривожланиши. / "Замонавий таълим" илмий-амалий оммабоп журнали. 2018 йил, 11-сон, 14-20 бет.
7. Рахимов З.Т. Талабаларнинг таълим жараёнидаги компетентлигини ривожлантиришда муаммоли таълим технологиясидан фойдаланиш зарурияти. / "Замонавий таълим" илмий-амалий оммабоп журнали. 2019 йил, 1-сон, 32-39 бет.
8. Рахимов З.Т. Педагогик компетентлик таълим жараёни ривожланишининг муҳим омили сифатида. / "Замонавий таълим" илмий-амалий оммабоп журнали. 2019 йил, 7-сон, 3-8 бет.
9. Рахимов З.Т. Таълим жараёни самарадорлигини таъминлашда педагогик креативлик ва унинг зарурияти. / "Замонавий таълим" илмий-амалий оммабоп журнали. 2019 йил, 8-сон, 3-9 бет.
10. Rakhimov Z.T. Development of professional competence of educator. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 7 No. 10, 2019. P. 99-106.
11. Scott A. Robert "The meaning of liberal education." On The Horizon 22 (2014): 23-34.
12. Хуторской, А.В. Технология проектирования ключевых и предметных компетенций [Электронный ресурс] /А.В. Хуторской // Интернет-журнал «Эйдос» URL: eidos/journal (Дата обращения 13.05.2013).